

TOIMINTAAN FREIREN KANSSA

- OPAS SORRETTUJEN PEDAGOGIIKKAAN

ALUKSI

Tämän aineiston tarve on tullut vuosien varrella, kun on todettu Freiren ajattelun toimintaamme soveltuvaksi, mutta vaikeaselkoista. Tilanetta helpotti ”Sorrettujen pedagogiikka” kirjan suomennos. Sitäkin lukeneet ovat sanoneet tarvitsevänsä apuvälineitä. Pyynnöt ovat perusteltuja. Freireen tutustuvien on varauduttava siihen, että jotkut hänen näkemyksistään saattavat tuntua ristiriitaisilta ja vaikeilta. Hänen ajattelunsa filosofisten juurien moninaisuus voi myös tuottaa pulmia löytää asioiden kokonaiskuvaa. Tosiasiassa Paulo Freiren perusajatus on jokseenkin yksiselitteinen ja yksinkertainen.

Aineiston lähtökohta on syrjäytettyjen, siis sorrettujen kanssa toimiminen. He ovat tyypillisesti yhteiskunnan koneiston objekteja, joiden selviytymistä yhteiskunta ohjaa ja valvoo. Vähemmälle huomiolle ovat jääneet kasvatuksen mahdollisuudet. Tämä aineisto perustuu ”Sorrettujen pedagogiikka” kirjan suomenkieliseen laitokseen (Vastapaino 2005). Vaikka kirja on tässä läpikäyty, niin on toivottavaa, että Freiren soveltaja lukisi kirjan kokonaisuudessaan.

Toivomme, että aineistosta on hyötyä oman opinto- ja järjestötoiminnan kehittämisessä. Aineiston on tuottanut Porissa työskennellyt hakevan toiminnan opintokerho ja sen rahoittamiseen on käytetty Opetushallituksen myöntämää laatu- ja kehittämisavustusta 2011 – 2012.

PAULO FREIRE

Paulo Reglus Neves Freire syntyi 19.9.1921 Recifessä Pernambucon osavaltiossa keskiluokkaisessa poliisiupseeri-isän ja kotiäidin perheessä neljäntenä lapsena. Recife oli koillisen Brasilian köyhää aluetta ja syrjäseutua. Perhe joutui taloudellisiin vaikeuksiin 1930-luvun laman koetellessa Brasiliaakin. Isän kuolema pahensi tilannetta. Lapsuuden vaikutus Paulo Freiren elämäntyössä on ilmeinen, sillä perheessä vallitsi toisia kunnioittava rakastava ilmapiiri. Toinen heijastus lapsuudesta on perheen sisäinen dialogisuus. Sorrettujen pedagogiikan keskeinen idea onkin dialogisuus.

Freiren ajattelussa olennainen osa on yhteiskunnallisen todellisuuden tiedostaminen. Yhteiskunnalliset liikehdinnät vaikuttivat hänen ajatteluunsa. Latinalaisessa Amerikassa vaikuttivat sosialistiset tai kristillisdemokraattiset parlamentaariset reformistiset liikkeet. Niiden rinnalle nousivat reformismiin tyytymättömät radikaalit ja vallankumoukselliset liikkeet, joissa keskeisiä toimijoita olivat mm. Che Guevara ja Fidel Castro. Mantereen käymistila asetti ihmiset uusiin rajatilanteisiin, jolloin he tehdessään ratkaisuja kohosivat maailmaansa vaikuttaviksi subjekteiksi.

Freire opiskeli lakia Recifen yliopistossa. Lakiopintojen ohella häntä kiinnosti kasvatusta ja filosofia, erityisesti kielifilosofia. Hän työskenteli opintojen ohella opettajana ja avioituttuaan opettaja Elzan kanssa, hän suuntautui kasvatuksen kentälle. Freiren toiminta lukutaitokampanjassa oli myöhemmälle elämäntyölle tärkeä. Väitös vuonna 1959 käsitteli aikuisten lukutaidon opettamista. Lukutaito oli silloisessa Brasiliassa äänioikeuden ja vaaliosallistumisen ehtona.

Brasiliassa sotilasvallankaappauksen (1964) jälkeen Freiren toiminta katsottiin vaaralliseksi. Hänet vangittiin 70 päiväksi, minkä jälkeen hän lähti maanpakoon Bolivian kautta Chileen. Kotimaassaan hän oli ei-toivottu henkilö 16 vuotta vuoteen 1980, jolloin hän palasi kotimaahansa ja toimi lähinnä kasvatusalalla kuolemaansa saakka.

Chilen aika (1965-1969) on Paulo Freiren ajattelussa tärkeä. Tuona aikana hän valmisteli kolme kirjaansa, joiden joukossa on hänen pääteoksensa Sorrettujen pedagogiikka. Kaikkiaan hän kirjoitti 25 kirjaa, joita on käännetty yli 30 kielelle. Chilestä hän lähti Yhdysvaltoihin Harvardin yliopistoon kutsuttuna kasvatusta ja kehitystutkimuksen vierailevaksi professoriksi. Harvardin jälkeen Freire toimi kymmenen vuotta Kirkkojen maailmanneuvostossa Genevessä ja kehitysmaissa. Nämä elämänvaiheet tuottivat tänäänkin ajankohtaisen päätelmän siitä, että ”kolmas maailma” on keskuudessamme eikä vain kehitysmaissa. Sorron käsite muuttui maantieteellisestä poliittiseksi.

SORRETTUJEN PEDAGOGIIKAN LÄHTÖKOHDAT

Kirjassa on Tuukka Tomperin kirjoittama johdanto-osa. Siinä todetaan Freiren kirjallisen tuotannon piirteinä oleva tapa yhdistellä monia erilaisia ajatusperinteitä, joita hän sijoittaa kasvatustapahteluun. Teoria- ja taustan moninaisuuden vuoksi häntä on pidetty eklektisenä (toisten kehittelemien ajatusten yhdistelijänä) ja synkretistisenä (eri oppisuuntausten sekoittaminen) sekä vaikeatajuisena ja abstraktina kirjoittajana. Monista aineksista koostuvanakin tuotoksena Freire onnistuu luomaan kokonaisuuden. Moninaisuus ilmenee siinä, kun hän sitoo pedagogiikkaan yhteen läheisesti toisiinsa yhteydessä olevat suuntaukset eksistentiaalisen fenomenologian, humanistisen marxismin ja radikaalin kristillisen teologian.¹ Freire ei ortodoksisesti (puhdasoppisesti) sitoudu mihinkään perinteeseen. Freiren soveltajan on tulkittava häntä riittävän väljästi, jotta asiat eivät joudu toistensa kanssa ristiriitaan, vaan edistävät hänen asettamiaan päämääriä.

Sorrettujen pedagogiikka nousee Hegelin Hengen fenomenologiasa esitetystä dialektisesta (vastakohtaisuuksien tulkinnasta) ihmisen minuuden ja itsetietoisuuden kehittymisestä. Ihmistietoisuus muodostuu tunnustussuhteista toisiin ihmisiin. Sorrettujen pedagogiikassa tullaan samaan kuin Hegel puhuessaan vertauksella kahdesta asemastaan kamppailevasta toimijasta. Toinen on ”herra” ja toinen ”renki”. ”Herra” on itsenäinen ja olemassa itseään varten, ”renki” on epäitsenäinen ja on olemassa toista varten. Muutos tapahtuu, kun ”renki” huomaa mahdolliseksi tavoittaa oman ihmisyytensä alistussuhteen tuolla puolen.

Freire jatkaa vapauttavan kasvatuksen prosessia niin, että vain sorretut voivat vapauttaa itsensä ja vapautuessaan he vapauttavat samalla sortajansa ja koko yhteiskunnallisen todellisuuden. Näin on luotavissa uusi ja aidosti inhimillinen ja tasavertainen maailma. Se tarkoittaa valtasuhteissa ”herra” ja ”renki” sitä, että asemien vaihto ei olisi vapauttava. Se merkitsisi sitä, että ”renkin” ottaessa hallitsevan aseman, siitä tulisivatkin ”herra”, joka alistaisi entistä ”herraa”, joka olisi muuttunut ”rengiksi”. Tarvitaan aidosti tasavertaisen ”minä-sinä” suhteen muodostumista eli vapautuminen toteutuu ns. kolmannen kautta molem-

¹ Eksistentiaalinen fenomenologia on olemiseen liittyvien ilmiöiden analyysiä, joka tulee Freiren sovelluksessa mm. miljöönanalyyysissä. Humanistisessa suuntauksessa on Freirellä kysymys inhimillisyydestä ihmisydessä. Marxilaislähtöisyyttä ovat analyysien periaatteet. Radikaali teologia on osa Latinalaisen Amerikan vapautuksen teologian aluetta. Freire liitetäänkin hakuteoksissa vapautuksen teologian alueelle.

pien muuttuessa. Sorrettujen pedagogiikkaa lukiessa on dialektiikan perusteiden tuntemista hyötyä.

Paulo Freire lähestyy asioita ristiriitojen kautta, joka määrittää esimerkiksi kasvatuksellista kohtaamista ja erityisesti yhteiskunnallisten ryhmien välistä kamppailua. ”Sortaja” ja ”sorrettu” suhteessa hän pitää ihmisryhmien välistä kamppailua yhteiskunnan rakenteen ja historian kulun perustekijänä, tosin ei yhtä hallitsevana kuin se on marxilaisuudessa. Hän käsittelee sorrettujen ja sortajien dialektiikkaa liittämällä siihen dialogiin perustuvan kasvatuskäytännön, joka tarkoittaa tasavertaiseen vastavuoroisuuteen ja molemminpuoliseen tunnustamiseen sekä arvonantoon perustuvaa käytäntöä.

Lukijalle on hyödyksi tuntea myös dialogin perusteita. Toinen tarvittava käsitys on hahmotus ”sortajista” ja ”sorretuista”. Tämä on Freirellä kielikuva, joka liittyy sosiohistoriallisiin tilanteisiin kirjan syntyaikoina. Tästä päästään Freiren ymmärtämisen seuraavaan olennaiseen käsitteeseen tiedostamisesta (conscientização). Sen kehittyminen on sosiaalinen välttämättömyys. Se ei tarkoita hetkellistä tapahtumaa, vaan jatkuvaa kriittisen tietoisuuden prosessinomaista kehittymistä. Se ilmenee jatkuvana syvenevänä tietoisuutena yhteiskunnallisista olosuhteista ja ristiriidoista.

Viittaukset kumouksellisuuteen pohjautuvat yhteiskunnan muuttamisen tarpeesta. Perusteina ovat tiedostamisen teoria ja vakaumus siitä, että yhteiskunta voidaan aidosti demokratisoida vain kohottamalla tavallisen kansan yhteiskunnallista tietoisuutta. Yhteiskunnan hegemonistisen tilanteen tajuaminen on muutokseen vievän toiminnan edellytys. Toimivat subjektit luovat praksiksen (käytännön), jossa teoria ja käytäntö kulkevat yhdessä.

KIRJAN SISÄLTÖ

Kirja on kaksiosainen. Kahdessa ensimmäisessä luvussa ”Sorrettujen pedagogiikan oikeutus” ja ”Tallettava kasvatus ja problematisoiva kasvatus” käsitellään yhteiskunnallisen muutoksen tarvetta ja vapauttavalle kasvatukselle asettuvia vaatimuksia niistä nousevine kasvatuskriittikeineen. Kirjan loppuosa laajentaa tarkastelun kulttuurisen toiminnan perusmuotoihin, jolloin Freire hahmottelee sekä alistavan että vapauttavan toiminnan teorioita. Loppuosan luvuissa Freire selvittää myös dialogisuuden toteutumista.

Kirja alkaa ihmisen tietoisuutta ja ihmisenä olemista koskevista peruskäsityksistä. Olennaiseksi Freire asettaa ihmisille kuuluvan pe-

rustavan kutsun ihmisyyteen eli täydempään inhimillistymiseen. Läh-
tökohtina olevien olemista koskevan eksistentiaalistisen ja kristillisen humanismin hengessä suunta on se, että elämän on perustuttava vahvasti velvoittavaan etiikkaan. Jokaiselle suodaan tasavertaiset mahdollisuudet kehittyä elämäänsä hallitsevaksi subjektiksi vapaana sorrosta ja mahdollisuus kehittää ihmisyytensä eri puolia. Ihmisellä on oikeus ”oman historiansa kirjoittamiseen”. Sorto on tilanne, jossa joku estää toisen pyrkimyksen tulla enemmän ihmiseksi.

Sorrettujen pedagogiikka ohjaa kaiken aikaa muutosta kohti, sorrosta vapautumiseen. Muutos ei ole automaattinen, vaan edellyttää alistettujen (sorrettujen) ihmisten kykyä tiedostaa tilanteensa. Se on keskeinen oppimisen tehtävä ja paikka. Muutoksen esteenä eivät ole ai-noastaan objektiiviset olosuhteet, vaan sorrettujen ihmisten tapa hahmottaa maailmaansa. On luovuttava käsityksestä hallitsevien luokkien ylemmydestä ja omasta alemmuudesta. Tulevaisuus on avoin, mutta sitä se on vain siinä tapauksessa, että ihmiset käsittävät ja tiedostavat sen avoimuuden.

PEDAGOGINEN SUUNNANMUUTOS

Sorrettujen pedagogiikka on yhteiskunnallis-eettisen muutosviestin ohella pedagogisen ajattelun suunnan kääntäjä. Kirja on moninaisuudesta huolimatta ”juoneltaan” looginen. Sen nimessä oleva pedagogiikka- sana esiintyy tekstissä harvoin, sillä Freire käyttää yleiskäsitteenä sanaa ”educação”, joka on suomennettavissa ”kasvatukseksi” tai ”koulutukseksi” tai ”opetuksiksi”. Termeillä on vivahde-eroja, mutta ne eivät ole tässä yhteydessä merkityksellisiä.

Kasvatus- tai koulutuskuulttuurin suunnanmuutoksen keskeinen käänne on se, että dialogissa ylitetään alistussuhteinen tilanne tasavertaisen dialogisen suhteen kautta. Tällainen kasvatus on kuvattavissa termeillä vapauttava, dialoginen ja problematisoiva. Kysymyksessä on ongelmalähtöisen oppimisen käsitteen piiriin luettava toiminta.

Dialogi yleensä käsitetään keskusteluksi ja vuoropuheluksi. Tämä ei riitä kuvaamaan sitä, mitä Freire dialogilla tarkoittaa. Pedagoginen suunnanmuutos on se, kun hän kääntää perinteisen opettaja-oppilas eriarvoisen suhteen tasavertaiseksi vuorovaikutukseksi. Freire tuo vuorovaikutteisuuden perinteisestä koulumaailman arvoasemasta ulos. Käytännössä luovutaan tallettavasta oppimiskäsityksestä, joka tarkoittaa opettajan kautta oppilaille maailmankäsityksen siirtämistä. Se johdattaa jähmettyneeseen säilyttävään muotoon ja ehkäisee muutosta.

Freire korostaa oppijan aktiivisuutta sekä oppimista koordinoivan opettajan ja oppijan tasavertaista dialogista suhdetta toteuttavaan toimintaan. Toiminta ei etene valmiin kaavan mukaan vaan luovasti uutta etsien. Freire kutsuu tätä problematisoivaksi kasvatukseksi (educação problematizadora).

Erityispiirteenä on Freiren tapa käyttää eklektisesti useita teoreettisesti latautuneita käsitteitä. Hänellä on omia käsitteitä, joista tunnetuimmat ovat ”tallettava kasvatusta” ja ”problematisoiva kasvatusta”. Kirjan suomennoksessa olevien käsitteitä korvaavina on sitä ennen esiintynyt joidenkin Freiren harrastajien luomia termejä, kuten ”tallettavaa kasvatusta” on nimetty ”pankkikasvatukseksi”, jolloin sillä on tarkoitettu samaa asiaa.

ESIPUHE

Freiren kertoo itse kirjoittamassa esipuheessa arjen vaikutuksesta kirjan syntyyn. Hän toteaa, että nämä kirjaan johdattavat sivut ovat tulosta kuuden poliittisessa maanpakolaisuudessa vietettyjen vuosien havainnoista, jotka ovat rikastuttaneet Brasiliassa saatuja kokemuksia. Hän viittaa ”tiedostamisen” (conscientização) analyyseihin ja kurssilaisten vapauden pelkoon, josta kurssilaiset eivät useinkaan olleet tietoisia.

Esipuheessa on viittaus, että kirja voi nostattaa lukijoissa kielteisiä reaktioita ja että se voi synnyttää ajatuksen inhimillisestä vapautumisesta idealistisena tavoitteena. Samoin voi syntyä rakkaudesta ja dialogista puhumisesta ajatus taantumuksellisenä ”hölynpölynä”. Freire toivoo näitäkin mielipiteitä esittävien lukevan kirjan loppuun, jolloin torjuttu avoin dialogi voi avautua. Siinä on kutsu avoimeen dialogiin. Hän sanoo, että ahdasmielisyys ja lahkolaisuus ovat kaikkialla olleet esteenä ihmiskunnan vapautumiselle.

Jo esipuheessa korostuu dialektiikan merkitys. Radikaali ei ole koskaan subjektivistinen, vaan hänelle subjektiivisuus on olemassa vain suhteessa objektiivisuuteen. Freire vertailee nurkkakuntaista nykyisyyden kesyttämiseen halukasta oikeistolaista nurkkakuntaiseen tulevaisuuden ennalta määräytyksi näkevään vasemmistolaiseen. Kumpikaan ei voi olla radikaali. Inhimilliseen vapautukseen sitoutunut radikaali ei joudu vangiksi ”omien piiriensä varmuuksiin”, vaan on kiinni todellisuudessa ja kyvykäs muuttamaan sitä.

Sorrettujen pedagogiikka on radikaalien tehtävä. Ahdasmieliset eivät voi sitä toteuttaa. Freire sanoo, että vaikka hän ei olekaan ottanut henkilökohtaisesti osaa vallankumoukselliseen toimintaan, niin se ei estä pohtimasta sitä. Hän toivoo, että kirja välittäisi hänen luottamuksensa ihmisiin ja uskon ihmiseen sekä mahdollisuuden sellaisen maailman luomiseen, jossa on helpompi rakastaa.

Luku 1

SORRETTUJEN PEDAGOGIIKAN OIKEUTUS

Sorrettujen pedagogiikka hakee oikeutusta inhimillistymisen tavoitteesta. Epäinhimillistyminen leimaa niitä, joilta ihmisyyden on viety ja niitä, jotka ovat sen vieneet. Epäinhimillistyminen on historiallinen tosiasia, mutta se ei ole historian päämäärä, vaan seurausta epäoikeudenmukaisista rakenteista. Oikeutus nousee sortajien ja sorrettujen välisen ristiriidan ratkaisemisesta. Sortajat harjoittavat sortoa, jossa joku estää toisen pyrkimyksen enemmän inhimillistyä ja tulla ihmiseksi.

Ihmisellä on mahdollisuus olla inhimillinen ja epäinhimillinen. Freire pyörittää näitä dialektisia suhteita muutoksena niin, että sorrettuista voi tulla sortajia ja sorretut voivat samaistua sortajiinsa. Sorretut voivat pelätä vapautumista sorrosta. Päästäkseen sorron alta ihmisten on kriittisesti tiedostettava sen syyt. Näin he voivat yhteiskuntaa muuttavalla toiminnalla luoda sellaisen uuden tilanteen, jossa täyden ihmisyyden tavoittaminen on mahdollista.

Sortoyhteiskunnan muuttaminen käynnistää täyden ihmisyyden puolesta käytävän taistelun. Vain sorretut voivat johtaa kamppailua inhimillistämisen ja ihmisyyden puolesta. Sitä eivät voi johtaa sortajat, jotka ovat epäinhimillistäneet sorretun osan. Myöskään sortovallan rakenteisiin sopeutuneet ja alistuneet eivät kykene aloittamaan taistelua vapauden puolesta niin kauan kuin he kokevat, että eivät voi ottaa kantaa sen aiheuttamiin riskeihin. Vapauden pelon vallitessa sorretut eivät kykene viemään kamppailua eteenpäin. He kärsivät kaksijakoisuudesta: He ymmärtävät, että ilman vapautta ei voi olla aidosti olemassa ja huolimatta halustaan olla aidosti olemassa he pelkäävät. Siksi he ovat samanaikaisesti sekä oma itsensä että sortaja, jonka tietoisuuden he ovat sisäistäneet.

MITÄ SORRETTUJEN PEDAGOGIIKKA ON?

- 1) Se on luotava sorrettujen kanssa eikä heitä varten käytössä kamppailua heidän ihmisyytensä palauttamiseksi.
- 2) Se alistaa sorron ja sen syyt sorrettujen reflektion kohteeksi eli harkintaan ja järjestykseen sekä tarkasteluun.
- 3) Sorretut ryhtyvät taisteluun vapautumisensa puolesta.
- 4) Tässä taistelussa sorrettujen pedagogiikka sekä syntyy että uudistuu.

Miten sorretut voivat jakaantuneina ja epäaitoina olentoina osallistua vapautuspedagogiikkansa kehittämiseen? Freiren luottamus ihmisen kykyyn on vahva. Hän uskoo ihmisten kykyyn toimia, kun he huomaavat ”kantavansa” sortajia sisällään, jonka jälkeen he voivat toimia vapauttavan pedagogiikan synnyttämisessä. Niin kauan kuin ihminen elää kaksijakoisuudessa, jossa ”olla” merkitsee ”olla kuin” ja tämä ”olla kuin” merkitsee ”olla kuin sortaja”, heidän panoksensa ei ole mahdollinen. Sorrettujen pedagogiikka on siten väline, joka auttaa huomaamaan, että he ovat niin kuin sortajatkin epäinhimillisyyden ilmentymiä.

Niin kauan kuin ihminen on samaistunut sortavien rakenteiden toteuttamiseen sortajien kanssa, hän on niin kuin sortaja. Miten hän voi toimia vapautumisen hyväksi ja luopua olemasta ”kuin sortaja”? Itensä käsittäminen sortajaksi voi aiheuttaa tuskaa, mutta se ei välttämättä johda solidaarisuuteen sorrettuja kohtaan. Syyllisyyden rationalisointi sorrettujen holhoavaksi kohteluksi ei ole ratkaisu, koska se pitää heidät riippuvuussuhteissa.

Solidaarisuus vaatii asettumista niiden asemaan, joille on solidaarinen. On taisteltava heidän rinnallaan. Sorrettujen ja sortajien välinen vastakkainasettelu on todellinen ja konkreettinen, joten ristiriidan ratkaisunkin on oltava objektiivisesti todennettavissa. Tämä edellyttää sekä sorrettujen että sortajien radikaalia toimintaa sortoa synnyttävän todellisuuden muuttamiseksi. Todellisuuden konkreettinen muutos vaatii kamppailua subjektiivista passiivisuutta vastaan. Se ilmenee niin, että tunnistettuaan sorron ihminen tyytyy kuitenkin odottamaan aikaa parempaa ja tilanteen korjaantumista itsestään. Freire kuitenkin ei väheksy subjektiivisuuden merkitystä maailman muuttamisen prosessissa.

MAAILMA JA TOIMINTA SIDOKSISSA TOISISTAAN

Maailma ja ihmiset eivät ole toisistaan erillään. Objektiiivinen todellisuus on tulosta ihmisten itsetietoisesta käytännön maailmaan suuntautuneesta ja sitä muuttavasta ajattelusta ja toiminnasta. Todellisuuden havainnointi ja selittäminen, josta ei seuraa kriittistä interventiota, ei johda todellisuuden muuttamiseen. Yksi väärä toimintamalli on, että tosiasioita rationalisoidaan, mutta ei kielletä tai ei tunnusteta asioiden olevan väärin. Silloin ne menettävät objektiiivisuuden perustansa. Rationalisoinneilla luodaan interventioita ehkäisevää mielialaa sorrettujen keskuudessa. Sortajat ovat täysin perillä siitä, että väliintulot eivät ole heidän etujensa mukaisia ja siksi niiden estämiseksi on käytettävä näitä keinoja.

Kaikki toiminta ei ole inhimillistä. Sitä se on vain, kun se on tietoisesta tekemistä. Kansalle ei pidä selittää, mitä pitää tehdä, vaan tehdä sen kanssa yhdessä. Todellisuus ei muokkaa itse itseään, vaan sitä on muutettava toiminnalla. On tehtävä kriittinen interventio, väliintulo todellisuuteen. Freire patistaa sorrettuja liikekannalle, sillä sorrettujen on itse oltava oma esimerkkinsä taistelussa vapautuksestaan.

Sorrettujen pedagogiikka on aidon humanistista ihmisten itsensä pedagogiikkaa. Humanitaarinen jalomielisyys ei täytä sorrettujen pedagogiikan kategorioita. Tämä tarkoittaa sitä, että on olemassa hyvin paljon sortajien itsekkäistä pyyteistä lähteviä humanitaarisia jalomielisyyden kaapuun puettuja hankkeita. Sorrettujen pedagogiikkaan liittyy vaikea tilanne, jossa vapauttavan kasvatuksen toteuttaminen vaatii poliittista valtaa. Kun sitä sorretuilla ei ole, niin miten silloin voidaan toteuttaa tavoitteita ennen vallankumousta? Tätä Freire varsinaisesti käsittelee kirjan loppuosassa, mutta jo nyt on nähtävä kahden erilaisen kasvatustieteellisen olemassaolo: a) systemaattinen kasvatusta, joka voidaan muuttaa vain poliittisen vallan avulla, b) kansan itse käynnistämät kasvatushankkeet, joita toteutetaan yhdessä sorrettujen kanssa heidän organisoimisekseen

Vapauttavassa sorrettujen pedagogiikan määrittelyssä on eri vaiheita, joissa

- 1) sorretut paljastavat sorron maailman ja sitoutuvat sen muuttamiseen
- 2) sortotodellisuus on muutettu, jolloin pedagogiikka lakkaa kuulumasta sorretuille ja siitä on tullut kaikkien pedagogiikkaa päättymättömässä vapautuksen prosessissa

Ensimmäisessä vaiheessa on käsiteltävä sorrettujen ja sortajien tietoisuutta, jolloin on nähtävissä heidän käyttäytymisensä, maailmankuvansa ja etiikkansa. Sortotilanne on asiintila, jossa toinen ihminen käyttää objektiiivisesti toista hyväkseen tai estää tätä tavoittelemasta asemaa itsenäisenä ja vapaana persoonana. Vain sorretut voivat vapauttaa sortajansa kun he vapauttavat itsensä. Se tapahtuu ns. kolmannen kautta. Vastakkainasettelu sortajat ja sorretut ratkeaa, kun on ihminen, joka ei ole sortaja eikä sorrettu, vaan vapautusprosessissa elävä uusi ihminen.

SORTO - SORTAJAT JA SORRETUT

Sorto - sortajat suhdetta Freire käsittelee omistamisesta käsin. Kirjan kirjoittamisen aikaan plantaasiherrojen ja kansan suhteissa olleet - käytännössä maaorjuus - piirteet tulevat esiin. Hän viittaa sortajien tietoisuuden jähmettyneisyyteen, mikä aiheuttaa sen, että maailman muuttumisen tilanteessa sortajat kokisivat joutuvansa sorretuiksi. Sortajien harjoittama jalomielisyys perustuu sille, että entinen järjestys on pidettävä yllä ja jalomielisyyden anteliaisuus perustuu säilyttävään tavoitteeseen. Toisaalta syntyy käännyntäisten ryhmä, joka haluaa aidosti murtaa epäoikeudenmukaisen järjestyksen. He kuitenkin haluavat olla tämän muutoksen tekijät ja syrjäyttää kansan muutoksen airueena. Käännyntäisten pitääkin harjoittaa jatkuvaa itsetutkiskelua, muutoin kaksijakoisuus tietoisuudessa säilyy.

Käännyntäisillä on tehtävä sorrettujen kanssa sorron ratkaisemisen. Kysymys on käännyntäisten ja sorrettujen toveruudesta. Tietoisuuden kaksijakoisuus on ongelmana, sillä tietoisuudessa on sekä sorrettu että sortajan tietoisuutta. Freiren teksti on aikansa kontekstissa ja taustalla on maatyöläisten elämänpiiri, jossa luonnollisia piirteitä ovat vetoimet isäntiin sekä omasta heikosta itsetunnosta johtuvat itsehalveksunnan piirteet. Hän toteaa, että maatyöläiset aloittavat keskustelun opiskeluteemasta eloisesti, kunnes siirtävät puheen asioista tietävälle opettajalle. Epäaidon maailmankuvansa ja omakuvansa vuoksi sorretut tuntevat itsensä sortajien omistamiksi ”esineiksi”.

ONKO VAPAUTUMINEN MAHDOLLISTA?

Freire ei anna reseptejä, mutta osoittaa toiminnalliset polut, joita pitkin tavoitteisiin voidaan päästä.

Vapautumisen polku on, kun sorretut näkevät sortajien juonet ja osallistuvat vapautumisensa puolesta käytävään järjestäytyneeseen taisteluun sekä alkavat uskoa itseensä. Tämä oivallus ei ole vain älyllinen vaan toiminnallinen ja se ei voi olla pelkkää toimintaa, vaan sen tulee sisältää vakavaa pohdintaa ja kriittistä ja vapauttavaa dialogia kaikissa vaiheissa, mikä edellyttää toimintaa ja muuttuu praksikseksi eli tietoiseksi, pohtivaksi toiminnaksi.

Dialogin perusehtoja ovat:

- 1) Dialogin sisältö vaihtelee historiallisten olosuhteiden ja sen mukaan, millä tasolla sorrettujen todellisuuden hahmottaminen on.
- 2) se ei saa olla monologia (yksinpuhelua), iskulauseita tai julistuksia, sillä silloin on kyseessä yritys vapauttaa sorretut sopeuttamisen välinein.
- 3) Jos toimitaan ilman sorrettujen omaa refleктоivaa osallistumista vapautukseen, silloin heitä kohdellaan objekteina, jotka ikään kuin pelastetaan palavasta rakennuksesta. Heitä johdetaan populistiseen lumeeseen ja muutetaan manipuloitavaksi joukoksi.

Vapautuksen kaikissa vaiheissa sorrettujen on käsitettävä itsensä ihmisiksi, joilla on ontologinen (ihmisen olevaisen perusominaisuudesta) ja historiallinen päämäärä tulla yhä täydemmän inhimilliseksi. Reflektio ja toiminta ovat korvaamattomia. On varottava sortumista virheellisen erottelun tekemiseen ihmisyyden sisällön ja sen historiallisten muotojen välille.

Sorrettujen pedagogiikan sisällön periaatteita:

- 1) Sorrettujen on oltava mukana oman konkreettisen tilanteensa pohdinnassa.
- 2) Reflektointi, aito pohdinta, johtaa toimintaan.
- 3) Kun tilanne edellyttää toimintaa, toiminnasta tulee aito praxis vain kun sen seuraukset otetaan kriittisen pohdinnan kohteeksi.
- 4) Praxis on sorrettujen uusi olemassaolon tarkoitus.
- 5) Vallankumous, joka johtaa tämän olemassaolon tarkoituksen

historialliseen hetkeen, ei ole mahdollinen ilman sorrettujen yhteisvastuullista tietoista osallistumista. Muutoin toiminnasta tulee itsetarkoituksellista aktivismia.

- 6) Tietoisien toiminnan saavuttamiseksi on luotettava sorrettuihin ja heidän kykyyn ajatella. Ilman luottamusta dialogi, reflektio tai kommunikaatio eivät ole mahdollisia.
- 7) Poliittisen toiminnan sorrettujen puolella on oltava kulttuurista toimintaa sen varsinaisessa merkityksessä eli toimintaa sorrettujen kanssa.
- 8) Toiminnassa ei saa käyttää hyväkseen sorrettujen emotionaalista riippuvuutta. Sen käyttö on sortajien taktiikkaa. Riippuvuus on huomioitava heikkona kohtana ja yritettävä reflektion ja toiminnan avulla muuttaa se riippumattomuudeksi.
- 9) Vapautukseen tähtäävän vallankumouksellisen johdon oikea toimintamalli ei ole "vapautta julistava propaganda", vaan oikea toimintatapa on dialoginen
- 10) Oikea toimintamalli vie siihen, että sorretut vakuuttuvat siitä, että heidän on itse taisteltava vapautuksensa puolesta, se ei ole vallankumousjohdon antama lahja.

Mitä tehdä niille sorretuille, jotka eivät vakuutu eivätkä sitoudu vapautuksen puolesta kamppailuun? Heidän on saavutettava tämä vakuumus subjekteina eikä objekteina. Toiminnan muoto on tässäkin tapauksessa se, että toimitaan heidän kanssaan eikä heidän puolesta. Hekin tulevat kamppailuun mukaan tiedostaessaan oman tilanteensa. Heruuden välineet propaganda, johdattelu ja manipulointi eivät voi olla heidän inhimillistymisensä välineitä. Kyseessä ei ole näennäisosallistuminen, vaan vahvaa sitoutuneisuutta, yhteisintentionaalista (yhteistarkoituksellista, -tavoitteellista) kasvatusta, jossa opettajat ja oppilaat (johto ja kansa) suuntautuvat yhdessä todellisuuteen ja molemmat ovat subjekteja. Tehtävänä ei ole vain todellisuuden paljastaminen, vaan tietoisuuden uudistaminen.

Luku 2

TALLETTAVA KASVATUS JA PROBLEMATISOIVA KASVATUS

Tallettava kasvatus sarron välineenä

Kasvatus on aloitettava ratkaisemalla opettajan ja oppilaan välinen vastakkainasettelu siten, että molemmat ovat samanaikaisesti sekä opettajia että oppilaita. Perinteisessä ajattelussa opettaja opettaa ja oppilaita opetetaan. Siinä opettaja on toimiva subjekti ja oppilaat objekteja. Freiren mallissa molemmat ovat oppijoina subjekteja tasavertaisessa ”minä-sinä” vuorovaikutuksessa.

Opetustilanne ”opettaja opettaa ja oppilaita opetetaan”, on suomennettu ”tallettavaksi kasvatuksiksi”, mikä viittaa siihen, että opettaja siirtää oppilaille opetettavaa ainesta ikään kuin tietopankkiin myöhemmin sieltä poimittavaksi. Talletusnäkemysessä tieto on kuin lahja itseään tietävinä pitäviltä tietämättömille. Tallettavaan kasvatukseen kuuluu sen kyky heikentää luovuutta tai jopa sen mitätöinti sekä käyttää hyväksi oppilaiden herkkäuskoisuutta palvelemaan sortajien etuja. Sortajat käyttävät päämääriensä saavuttamiseksi sekä tallettavaa kasvatusta että holhoavaa ja kontrolloivaa yhteiskuntakoneistoa. Sortokoneisto luokittelee ihmisiä eri kategorioilla. Ihmiset on ”sopeutettava” yhteiskuntaan, jonka nämä ihmiset ovat hylänneet. Freiren mukaan näin ei kuitenkaan ole koskaan ollut. Kyseiset ihmiset ovat aina kuuluneet yhteiskunnan ”sisäpuolelle” ja järjestelmään, joka on tehnyt heistä ”olentoja toisia varten”.

Ratkaisu ei ole ihmisten sulauttaminen sortorakenteeseen, vaan rakenteen muuttaminen sellaiseksi, jossa nämä ihmiset voivat olla ”olentoja itseään varten”. Tämä muutos uhkaa sortajien etuja, joten he käyttävät tallettavaa kasvatusta torjuakseen ihmisten tiedostamisprosessin luoman uhan.

Freire sanoo, että

- a) talletusnäkemys ei ohjaa tarkastelemaan todellisuutta kriittisesti
- b) tallettavan käsityksen ”humanistisuus” kätkee sisäänsä pyrkimyksen muuntaa ihmiset roboteiksi, mikä on vastakohta heidän päämäärälle tulla täydemmin ihmisiksi
- c) tallettavaa kasvatusta saatetaan käyttää sekä tietoisesti että tiedostamatta, jolloin ei huomaakaan talletusten sisäänsä kätkeviä ristiriitaisuuksia. Tiedostamattaan toimivat saattavat toimia ns. hyvää tarkoittaen, mutta ovatkin sortajien asialla.

PROBLEMATISOIVA KASVATUS VAPAUTTAMISEN VÄLINEENÄ

Tallettavan kasvatuksen otteesta vapautuminen käynnistyy, jos ihmiset ovat etsijöitä ja heidän ihmisenä olemisen päämäärä on inhimillistyminen. Silloin ihmiset ennemmin tai myöhemmin käsittävät ristiriidan olemassaolon. Kasvattaja ei voi jäädä odottamaan tämän tapahtumista itsestään, vaan hänen on yhdessä ihmisten kanssa alusta lähtien pyrittävä kriittiseen ajatteluun ja kohti inhimillistymistä. Tallettava kasvatus ei tätä hyväksy. Talletuskäsitys tuo mukanaan oletuksen ihmisen ja maailman välisestä kahtiajaosta. Sen käsityksen mukaan ihminen on vain maailmassa eikä yhdessä maailman ja toisten ihmisten kanssa. Hän on vain sivustakatsoja eikä uuden luoja.

Ihminen tallettavan kasvatustajatteluun mukaan ei ole tietoinen olento (corpo consciente), vaan ennemmin tietoisuuden haltija, tyhjä ”mieli”, joka on avoin vastaanottamaan talletuksia ulkopuolisen maailman todellisuudesta. Tästä seuraa tallettavan kasvatuksen kasvattajan tehtävät:

- 1) Tulee edistää sitä, miten maailma ”pääsee” oppilaiden sisään.
- 2) Luoda prosessi ja ”täyttää” oppilaat tekemällä tiedon talletuksia, joita hän pitää todellisina.
- 3) Taustalla on se, että ihmiset ovat passiivisina valmiita ”vastaanottamaan” ”talletuksia” ja heidät pitää sopeuttaa maailmaan.
- 4) Tallettavan kasvatuksen toteuttaja ei oivalla, että hänen itseä korostava rooli on lopulta kestävä ja että hänen tulisi elää toisten kanssa solidaarisesti, joka edellyttäisi kommunikaatiota.

Ihmiselämä voi olla merkityksellistä vain kommunikaatiossa. Tallettava kasvatus pelkää kommunikaatiota. Freire kuvaa sortoa ja kytkee tallettavan kasvatuksen nekrofiliaan (sairaalloinen kiinnostus kuolleisiin ruumiisiin), joka vertauskuvallisesti osoittaa tallettavan kasvatuksen perustumista mekanistiselle, staattiselle, naturalistiselle ja spataaliselle (tilaan tai sijaintiin) perustalle. Kysymyksessä on kontrolliin ja valvontaan perustuva järjestelmä, joka estää käyttämästä luovia kykyjä. Ihmisellä on kuitenkin pyrkimys toteuttaa aktiivisuuttaan ja näin hän saattaa sortua populististen karismaattisten johtajien seuraamiseen, jolloin ihminen luulee olevansa aktiivinen ja tehokas.

Kasvatuksen ongelmia on Freiren mukaan monia:

- 1) Hallinnan keinoja käyttävä kasvatusta saa oppilaissa aikaan kuuliaisuutta.
- 2) Sen ideologisenä tarkoituksena on usein indoktrinoida (iskostaa mieliin) ihmiset sopeutumaan sorsan olemassa olevaan maailmaan.
- 3) Vapautuksen aatettakin kannattavista monet elävät siinä ympäristössä ja ilmapiiressä, joka synnyttää tallettavaa kasvatusta eivätkä useinkaan havaitse sen todellista merkitystä ja epäinhimillistä voimaa sekä tulevat käyttäneeksi vieraannuttavaa välinettä toimintoissaan, vaikka luulevat olevan vapautuksen asialla. Ketään ei voi vapauttaa vieraannuttamalla.

Miten aito vapautus tapahtuu?

- 1) Vapautus on tietoista käytäntöä ja ihmisten maailmaan kohdistamaa toimintaa ja reflektiota maailman muuttamiseksi. Se ei hyväksy mekanistista käsitystä tietoisuudesta täyttämistään odottavana tilana eikä vapauden nimissä käytettyjä hallinnon menetelmiä eikä iskulauseita, propagandaa ja tallettamisajatusta.
- 2) Vapautukseen sitoutuneen on hylättävä tallettava kasvatusta ja omaksuttava käsitys ihmisestä tietoisena olentona ja maailmaan suuntautuneena.
- 3) Tallettava kasvatusta on korvattava ihmisten suhdetta maailmaan problematisoivalla lähestymistavalla. Problematisoiva kasvatusta huomioi intentionaalisuuden (tarkoituksellisuuden, tavoitteellisuuden) tietoisuuden olemuksena ja hylkää yksisuuntaiset tiedonannot. Niiden sijaan suuntaudutaan aitoon kommunikaatioon. Tietoisuudessa korostuu tietoisuus jostakin, eikä ainoastaan tietoisuutena ulkoisista objekteista. Tietoisuus on tietoinen omasta tietoisuudestaan.
- 4) Vapauttava kasvatusta perustuu ymmärrykseen, ei informaation siirtoon. Se on oppimistilanne, jossa ymmärryksen kohde ei ole ymmärryksen päätepieni, vaan yhdistää ymmärtävät toimijat - yhtäältä opettajan ja toisaalta oppilaat.
- 5) Problematisoivan kasvatusta käytäntö vaatii opettajan ja oppilaan vastakkainasettelun ratkaisemista. Siinä dialogiset suhteet ovat korvaamattomia eli ymmärtävät toimijat ovat yhteistyössä ja havaitsevat saman ymmärrettävän asian.

KASVATUS MAAILMAN VÄLITTÄMÄNÄ JA YHTEISENÄ PROSESSINA

Problematisoiva kasvatusta vapautuksen välineenä:

- 1) Se murtaa talletuskäsityksen vertikaaliset hierarkiat ja ratkaisee nämä ristiriidat
- 2) Dialogissa lakkaavat opettaja ja oppilaat olemasta ja molemmat tulevat oppijoiksi. Molemmilla on yhteinen vastuu prosessista, jossa kaikki kasvavat.
- 3) Opettaja ei ole enää vain se, joka opettaa, vaan hän oppii dialogissa oppilaiden kanssa, jotka oppiessaan myös opettavat. Auktoriteettiin vetoaminen ei enää päde. Kukaan ei opeta toista, mutta kukaan ei myöskään opi itsekseen.
- 4) Ihmiset opettavat toisiaan maailman välityksellä tiedostettavissa olevien asioiden avulla.
- 5) On tehtävä selvä ero tallettavan kasvatusta kahteen piirteeseen, joissa
  - a) kasvattaja yksin tekee tiedollisia havaintoja kohteestaan valitessaan opettavan aineiston ja
  - b) sitten tulkitsee ja selittää ne oppilailleen, joiden ei odoteta tietävän asiasta ennestään mitään eikä odoteta myöskään saamaansa tietoa mitenkään refleктоivan eli opettaja siirtää aineiston oppilaille
- 6) Problematisoivassa käytännössä opettaja-oppilaan toimintaa ei jaeta kahtia eli hän ei ole ensimmäisessä vaiheessa havainnoija ja toisessa vaiheessa "kertoja", vaan on jatkuvasti "havainnoiva" toimija valmistellessaan projektia dialogissa oppilaiden kanssa. Hän ei panttaa havaintojaan, vaan työstää niitä yhdessä oppilaiden kanssa. Prosessissa luodaan tilanne, jossa ylitetään uskomusten (doxan) taso ja saavutetaan todellista tietoa järjen (logoksen) tasolla.
- 7) Problematisoiva kasvatusta pyrkii herättämään luovaa mielenkiintoa ja puuttumaan kriittisesti todellisuuteen.
- 8) Kasvatusta vapautusta käytäntönä on vastakohta kasvatustelle herruuden käytäntönä. Vapautusta kasvatusta kiistää sen, että ihminen on abstrakti, erillinen ja riippumaton olio eikä hänellä ole kosketuskohtia maailmaan. Maailma ei ole ihmisestä irrallinen todellisuus. Tietoisuus suuntautuu intentionaalisesti maailmaan. Tietoisuus ja maailma ilmenevät samanaikaisesti.

9) Problematisoivassa kasvatuksessa ihmiset kehittävät kykyään havainnoida kriittisesti sitä, miten he ovat maailmassa. Näin he ymmärtävät, että maailma on muutosprosessissa oleva todellisuus.

10) Tallettava ja problematisoiva kasvatuskäytännöt, ovat ristiriidassa keskenään.

a) Tallettava kasvatusta pyrkii todellisuutta mytologisoimalla kätkemään tosiasioita. Problematisoiva kasvatusta purkaa myyttejä.

b) Tallettavassa kasvatuksessa ei käydä dialogia. Problematisoivassa kasvatuksessa dialogi on osa todellisuuden paljastavaa tiedostamista

c) Tallettavassa kasvatuksessa oppilaita kohdellaan autettavina kohteina, problematisoivassa heissä herätetään kriittinen ajattelija

d) Tallettavassa kasvatuksessa ehkäistään luovuutta ja kesytetään tietoisuuden intentionaalisuutta (tarkoituksellista tavoitteellisuutta) erottamalla tietoisuus maailmasta. Problematisoiva kasvatusta perustuu luovuudelle ja on aitoa reflektiota ja siinä toimimista. Se vastaa ihmisen päämäärää, joka toteutuu ihmisten ryhtyessä tutkimaan ja luovasti muuttamaan todellisuuttaan.

IHMISEN PYRKIMYS TÄYDEMPÄÄN IHMISYYTEEN

Ihmisen päämääränä on pyrkimys täydempää ihmisyyttä kohti. Tallettava kasvatusta passivoi ja jähmettää, eikä huomioi ihmistä historiallisena olentona. Problematisoiva teoria ja käytäntö ottavat ihmisen historiallisuuden lähtökohdakseen. Ihmistä pidetään olemassa olevana vaillinaisena ja keskeneräisenä vaillinaisessa todellisuudessa. Ihminen on tietoinen epätäydellisyydestään. Vaillinaisuudessa ja sen tiedostamisessa ovat kasvatuksen inhimilliset lähtökohdat. Epätäydellisyyden johdosta kasvatuksen on oltava jatkuva prosessi.

Prosessin eteneminen:

1) Ihminen on vaillinaisena ja keskeneräisenä maailmassa vaillinaisessa todellisuudessa tiedostaen epätäydellisyytensä ja todellisuuden vaillinaisuuden.

2) Hän saa kasvatuksen ja havainnointinsa kautta ymmärrystä todellisuudesta

3) Hän ei kelpuuta sopuisaa nykyhetkeä eikä ennalta määrättyä tulevaisuuttakaan, vaan alkaa kasvaa dynaamisesta nykyhetkestä ulos ja vallankumouksellisesti tulevaisuuteen katsomalla.

4) Hän on sitoutuneena yhteydessä, dialogissa, toisten sitoutuneiden ja tietoisien ihmisten kanssa omaan historialliseen liikkeeseen, jolla on omat lähtökohdat, tekijät ja päämäärät. Liikkeen lähtökohta on ihmisissä itsessään ja on alkanut ihmisten ja maailman välisestä suhteesta. Se on alkanut nykyhetkestä, jonka yläpuolelle he nousevat ja johon he voivat vaikuttaa.

5) Ihmiset ovat luopuneet kohtalonuskosta (fatalismista) ja tajunneet päämääräkseen ihmisen historiallisen päämäärän inhimillistymiseen. He ovat tiedostaneet sen, että heidän itsensä on taisteltava vapautumisensa puolesta. He ovat hylänneet autoritaarisuuden ja vieraannuttavan intellektualismin (ulkoa tuodun älyn liiallisen korostuksen). Näin he ovat mahdollistaneet sen, että opettajista ja oppilaista on tullut kasvatustieteen prosessin subjekteja. Ihmiset voivat näin irtautua valheellisesta todellisuuskuvastaan.

Luku 3

DIALOGISUUS: VAPAUTUKSEN KÄYTÄNTÖNÄ OLEVAN KASVATUKSEN OLEMUS Liittymä sorrettujen pedagogiikan kokonaisuuteen

Dialogi on olennainen osa problematisoivaa kasvatusta. Freire on omistanut kirjassaan yhden luvun dialogisuudelle, jossa hän purkaa vapautuksen käytäntönä olevan kasvatuksen olemusta. Dialogin olemuksen olennaisin piirre on sana, joka on muutakin kuin dialogin mahdollista väline. Sanalla on kaksi ulottuvuutta: reflektio (mietiskellä, harkita, ”mutustella” sanaa) ja toiminta.

Aitoa sanaa ei ole olemassa ilman käytäntöä. Aidon sanan lausuminen on maailman muuttamista. Jos reflektiosta tai toiminnasta osakin uhrataan, kärsii silloin toinenkin. Toiminnan uhraaminen johtaa sanahelinään ja reflektion (pohdinnan) uhraaminen sokeaan aktivismiin. Problematisoivan kasvatuksen lähtökohta ihmisestä maailmassa yhdessä maailman ja toisten kanssa merkitsee sitä, että ihminen on olemassa nimeämällä maailmaa ja muuttamalla sitä. Maailmaa nimeämällä ihmiset saavuttavat merkityksensä ihmisinä ja siksi dialogi on eksistentiaalinen (olemisen) välttämättömyys.

DIALOGISUUS JA DIALOGI

Freiren näkemys dialogista on nähtävä syvällisempänä kuin kahden osapuolen välisenä vuoropuheluna. Dialogia ei ole olemassa ilman syvää rakkautta maailmaa ja ihmisiä kohtaan. Tähän liittyy vielä se, että vallankumouksellisuus on rakkauden teko. Siten Freire johdonmukaisesti jatkaa herruussuhteen torjumista ja torjuu vallankumouksellisuudessa sen perustumisen hallintosuhteisiin. Dialogi on mahdollinen vain rakkauden ilmapiirissä kahden subjektin välisenä ”minä-sinä” suhteina. Dialogia ei voi olla myöskään ilman nöyryyttä. Maailman nimeämisessä luovat ihmiset rakentavat jatkuvasti uutta maailmaa ja tämä ei voi olla ylimielinen teko eikä se voi perustua herruussuhteille.

Nöyryys ei tarkoita alistumista, vaan nöyryyttä yhteiselle asialle omistautumiseen dialogissa, jossa yhteiseen oppimiseen ja toimintaan pyrkivät ihmiset kohtaavat. Tämä hajoaa, jos sen osapuolilla tai vaikkapa vain yhdelläkään ei ole nöyryyttä. Nöyryyden vaatimuksen mukaisesti myöskään itseriittoisuus ei sovi yhteen dialogin kanssa.

Dialogisuuden perusvaatimukseen kuuluu usko ihmiseen, hänen kyky tehdä ja uudistaa sekä luoda ja uudelleen luoda, mikä tarkoittaa uskoa ihmisen kutsumukseen tulla täydemmin ihmiseksi. Usko ihmiseen on dialogin edellytys a priori (olemassa ennen kokemusta). Dialoginen ihminen uskoo toisiin ihmisiin jo ennen kuin hän kohtaa heidät kasvokkain.

Dialogin ehdot Freiren mukaan ovat:

- 1) Rakkaudelle, nöyryydelle ja uskolle perustuva dialogi muodostuu tasavertaiseksi suhteeksi, jossa vallitsee osapuolten keskinäinen luottamus.**
- 2) Usko ihmiseen on dialogin edellytys a priori, luottamus syntyy dialogissa.**
- 3) Dialogia ei ole ilman toivoa ja siksi osapuolten on uskottava saavuttavansa jotakin merkittävää.**
- 4) Aitoa dialogia ei ole ilman kriittistä ajattelua, joka suhtautuu todellisuuteen prosessina ja muutoksena eikä staattisena tilana.**
- 5) Aito dialogi on kiinni toiminnassa ja nykyhetkessä pelkäämättä mahdollisia riskejä.**

DIALOGI JA OHJELMASISÄLTÖJEN ETSINTÄ

Kasvatuksen dialoginen luonne vapautuksen käytäntönä ilmenee:

- 1) Se alkaa jo ennen kuin opettaja-oppilas kohtaa oppilas-opettajan kasvatustilanteessa. Tämä asettaa haasteen opettaja-oppilaalle: mitä hänen dialoginsa oppilas-opettajien kanssa koskee?**
- 2) Huolehdittaessa dialogisesta sisällöstä, kiinnitetään huomio kasvatuksen ohjelmalliseen sisältöön.**
- 3) Antialogisessa, tallettavassa kasvatuksessa kysymys on ohjelmasta, jolla opettaja opettaa oppilaita ja jonka ratkaisee yksin opettaja. Dialogisessa kasvatuksessa ohjelma on järjestelmällinen ja kehittynyt tapa esittää uudessa valossa niitä asioita, joista oppilaat haluavat tietää**

enemmän. Oppiohjelma ratkaistaan yhdessä oppilaiden kanssa. Sitä ei tehdä jonkun puolesta.

4) Yhdessä laaditun opetusohjelman tavoitteena on muuttaa olemisen olosuhteita haluttuun suuntaan. Vallankumouksellisen tehtävä on vapauttaa ja vapautua yhdessä eikä voittaa kansaa puolelleen. Ihmisten luokse ei mennä viemään ”pelastuksen” sanomaa, vaan käymään dialogia, jossa kansa oppii sekä objektiivisen tilanteen että sen, millainen on ihmisten tietoisuus tilanteestaan. Kysymyksessä on kansan omien käsitysten kunnioittaminen.

IHMISEN JA MAAILMAN SUHDE

Kasvatuksellisen tai poliittisen toiminnan ohjelmasisällön suunnittelun lähtökohtana on oltava nykyhetken konkreettinen tilanne, johon kansan pyrkimykset heijastuvat. Toiminnallisia periaatteita tässä ovat:

1) Vastakkainasettelujen avulla on esitettävä konkreettinen nykytilanne ihmisille ongelmana, joka haastaa heidät ja vaatii vastausta ei pelkästään järjen vaan toiminnankin tasolla.

2) Kasvatuksen sisältöjen on heijastettava ihmisten todellisuutta eikä opettajan käsityksiä maailmasta. Kielen on oltava sellaista, jota oppilaat ymmärtävät.

3) Opiskeltava generatiivinen teema löytyy dialogisesta työskentelystä. Tämän löytämiseksi on tutkittava ihmisiä yhdistävää todellisuutta sekä kansan ja kasvattajien käsityksiä tästä todellisuudesta.

Freire kehitteli käsitteistöään käytännön toiminnoissa. Yksi niistä on ”generatiivinen teema”. Se on vapauttavan kasvatuksen aloitusdialogin asia. Käsite ei ole mielivaltaisen kehitelmä eikä todeksi osoitettava työhypoteesi. Se syntyy moninaisuudessaan, historiallisuudessaan ja merkityksessään sekä muunnoksessaan ihmisten välisessä dialogissa. Moninaisuus ilmenee mm. ”temaattisena universumina”. Tarvitaan viitseliäisyyttä ryhtyä dialogissa ”oppilas-opettajien” kanssa yhdessä määrittämään tätä opiskeltavaa tai muun toiminnan asiana olevaa generatiivista teemaa. Ihminen on tietoinen itsestään ja siten hän on tietoinen maailmasta, sillä ihminen on tietoinen olento, joka on olemassa omien rajoitustensa ja oman vapautensa dialektisessa suhteessa. Ihminen näkee eron itsensä ja maailman välillä sekä tekee maailmasta ajattelun kohteen. Hän kykenee tekemään päätöksiä itsenäisesti maailma- ja ihmissuhteiden pohjalta. Näin hän ylittää rajoitukset, jotka koetaan

kahleiksi ja esteiksi vapautumisen tiellä. Rajoitteita vastaan toimimista voi nimittää ”rajanvedoksi”.

Mikä generatiivinen teema on opintotoiminnassa? Freire purkaa käsitettä ihmiskäsityksen kautta sekä ihmisen ja eläimen erojen vertailulla. Ihminen muuttavana ja luovana olentona ja suhteissa todellisuuteen tuottaa materiaalistien tuotteiden ohella yhteiskunnallisia laitoksia, aatteita ja käsitteitä. Tietoisessa käytännössä ihminen samanaikaisesti luo historiaa ja kasvaa historiallis-sosiaalisesti olennoksi. Generatiivisen teeman sisällössä on lähtökohtana kriittinen ja dynaaminen maailmankuva, jossa paljastuu todellisuus ja varsinaisena päämääränä todellisuuden jatkuva muuttaminen ihmisen vapauttamiseksi.

Teemojen sisällöissä voi olla rajatilanteita ja niitä voi sisältyä teemoihin. Teemojen peittyessä rajatilanteiden taakse, niitä vastaavia päämääriäkään ei voida toteuttaa aidosti ja kriittisesti ihmisen historiallisessa toiminnassa. Ongelmaksi tulee se, että ihmiset eivät kykene nousemaan rajatilanteiden yläpuolelle ja ymmärtämään, että niiden takana olisi koettelemattomia mahdollisuuksia.

Aikakauden käsite liittyy keskeisesti teemaan. Vapautukseen pyrkivän toiminnan on vastattava tietyn historiallisen hetken generatiivisia teemoja ja tapaa, jolla ne ymmärretään. Siksi on tutkittava merkityksellistä tematiikkaa (teemojen, asioiden käsittelytapa, kokonaisuudet). Generatiiviset teemat voidaan järjestää sisäkkäisiksi kehiksi yleisestä erityiseen. Voidaan tulla laajimmasta aikakausiysiköistä alayksiköihin. Perustavanlaatuisena oman aikakauden teemana on herruus, joka viittaa vastakkaiseen päämäärään kuin vapautuksen teema.

GENERATIIVISTEN TEEMOJEN TUTKIMINEN

Generatiivista teemaa tutkittaessa on huomioitava rajatilanne. Herruuden vallassa oleva tietoisuus ei ole hahmottanut rajatilannetta kokonaisuudessaan, vaan tajuaa vain sen seurausilmiöt ja tulkitsee niiden tuottavan ne rajoitteet, jotka ovat tosiasiaa rajatilanteen aiheuttamia. Kysymys on siitä, että kun ihmisiltä puuttuu kriittinen ymmärrys, he tarkastelevat asiaa kokonaisuudesta riippumattomina sirpaleina. He eivät voi saada tietoa todellisuudesta. Siksi pitää kääntyä toisinpäin eli on saatava kokonaisnäkemys asiayhteydestä voidakseen jakaa ja erotella sen osatekijät sekä saavuttaa tämän analyysin avulla selkeämpi kuva kokonaisuudesta.

Temaattisen tutkimuksen metodologia ja problematisoiva kasvatusta kuvaavat uudessa valossa yksilöiden todellisuuden ulottuvuuksia, jotka on nähtävä kokonaistodellisuuden osina. Tutkittava generatiivinen teema sisältyy mahdolliseen ”temaattisen universumin minimiin”, jonka vuorovaikutuksessa olevat generatiiviset teemat muodostavat. Sen tutkimisen tavoitteena on tiedostamisen herättäminen. Ihmiset alkavat vähitellen ajatella maailmaansa kriittisesti. Tarvittaessa teema on purettava abstraktioiden avulla tilanteissa, joissa todellisuus vaikuttaa ihmisistä liian läpipääsemättömältä. Abstraktioon turvautuminen ei merkitse konkreettisen viemistä abstraktiin, vaan niiden säilyttämistä vastakohtina.

Freire puhuu ”hiljaisuuden kulttuurista”, tilanteesta, jossa ilmiön käsittelyssä ihmiset eivät ilmaise generatiivista tematiikkaa. Tämä merkitä sitä, että teemoja ei ole. Freire kuitenkin katsoo, että tosiasiansa tässä tilanteessa on dramaattinen hiljaisuuden teema, mikä viittaa rakenteelliseen mykkyyteen rajatilanteiden ylivoiman edessä.

Teeman tutkiminen tarkoittaa ihmisen todellisuutta koskevan ajattelun ja siihen kohdistuvan tietoisien toiminnan tutkimista. Siksi teeman tutkijat ja ihmiset toimivat tutkijoina yhdessä. Ihmisten vahvistuva mukaantulo asettaa omat tutkimusperiaatteelliset ongelmansa. Niitä on vain siedettävä ja käsiteltävä ne. Joka tapauksessa yhteinen tutkimushanke vie kohti tietoisuutta todellisuudesta ja itsestä ja on vapauttavan kasvatustilanteen ja vapauttavan kulttuurisen toiminnan lähtökohta.

HERÄÄVÄ KRIITTINEN TIETOISUUS GENERATIIVISTEN TEEMOJEN TUTKIMISEN AVULLA

Tutkimuksen analyttiset tulokset eivät vaaranna sillä, että oletetut kohteet havaitsevat olevansa kanssatutkijoita. Todellinen uhka on, että ihmisille merkityksellisten teemojen sijasta tutkimus kohdentuu ihmisiin erillisinä, jolloin heistä tulee tutkittavia esineitä. Generatiivisen teeman tutkimisen päämäärä on luoda pohja kasvatustilanteelle, jossa opettaja-oppilas ja oppilas-opettaja yhdistävät ymmärryksensä samasta kohteesta. Tutkimuksenkin on perustuttava vastavuoroiselle toiminnalle.

Freiren asettamat etsinnän prosessin edellytykset:

- a) **Se on prosessi tiedon ja luovuuden käytäntönä. Se edellyttää, että tutkijat löytävät tavan, jolla yhtäältä ongelmat ja toisaalta merkitykselliset teemat liittyvät toisiinsa.**
- b) **Kasvatuksellisuus on parhaimmillaan kriittisenä, jota se on välttäänsä näkökulmien pinnallisuuden ja keskittyä todellisuuden kokonaisuuden ymmärtämiseen.**
- c) **Tematiikan etsintäprosessissa tulee löytää teemojen välisiä yhteyksiä, nähdä teemat ongelmina ja löytää niiden historiallis-kulttuurinen konteksti.**

Kasvattajaa ja tutkijaa koskevat samat ehdot siinä, että ohjelmaa ei kehitetä vientituotteeksi ihmisiä varten eikä siten tutkijakaan saa lähteä itse asettamistaan lähtökohdista ja kehittää itse ”reittejä” temaattisen universumin tutkimiseksi. Reitit kehitetään yhdessä kansan kanssa. Kasvatuksen ja sitä tukevan tutkimuksen on oltava ”sympaattista” toimintaa. Niiden on koostuttava kommunikaatiosta ja todellisuuden jatkuvan ja monimuotoisen ”tulemisen” yhteisestä tarkastelusta.

Freire painottaa ”toistan vielä”: tematiikan tutkimus on ihmisten ajattelun tutkimista. Ajattelua syntyy vain ihmisissä ja heidän välillään, kun he etsivät todellisuutta yhdessä. En voi ajatella toisten puolesta, mutta en myöskään ilman heitä eikä kukaan ei voi ajatella minun puolesta.

”Tilanteessa oleminen” merkitsee:

- a) **Ihmisillä on taipumus pohtia omaa ”tilanteisuuttaan” siinä määrin kuin se kutsuu heitä toimimaan sen muuttamiseksi.**
- b) **Ihmiset ovat, koska ovat tilanteessa. He voivat olla enemmän, kun he eivät vain pohdi kriittisesti olemassaoloaan, vaan myös toimivat sen muuttamiseksi.**

Tilanteisuuden tutkinta on olemassaolon tavan pohtimista ja

- 1) kriittistä ajattelua, jonka kautta ihmiset havaitsevat olevansa "tilanteessa".
- 2) "tilanne" voi näyttää tiheänä, sisäänsä sulkevana todellisuutena tai piinaavana umpikujana. Kun tämä tilanne lakkaa, se nähdään objektiivisesti ongelmallisena, jolloin sitoutuminen mahdollistuu.
- 3) kun ihmiset nousevat ajattelullaan tukahduttavan elämäntilanteensa yläpuolelle
- 4) ihmiset tulevat kyvykkäiksi vaikuttamaan todellisuuteensa samalla, kun se paljastuu heille. Todellisuuteen *vaikuttaminen*, varsinainen historiallinen tietoisuus, on seuraava askel.
- 5) kun se ilmenee tilanteen ylittämisen jälkeen ja on seurausta tilanteen *tiedostamisesta*.

Tiedostaminen on tietoisien asenteen syvenemistä, kun ihminen kykenee ajatuksellisesti ylittämään oman elämäntilanteensa. Ajattelun tutkiminen on tarpeellista, sillä mitä enemmän kasvattajat ja kansa yhdessä tutkivat kansan ajattelua, sitä enemmän he oppivat ja mitä enemmän he oppivat, sitä syvemmin he jatkavat tutkimista. Kasvatus ja temaattinen tutkiminen ovat problematisoivan kasvatusprosessin eri puolia. Problematisoiva kasvatusohjelma rakentuu ja järjestyy oppilaiden maailman kuvan mukaan perustuen heidän generatiivisiin teemoihinsa.

Dialogisen opettajan tehtävä on esittää paljastettu temaattinen universumi "uudessa valossa" niille, joilta se on alun perin lähtöisin ja "esittää" se ongelmana eikä luentona. Freire esittää oman esimerkkinsä generatiivisesta teemasta lukutaitokampanjan toteutuksessa. Siinä olennaiseksi nousee oppimismiljöön, elinympäristön tuntemus. Opettaja-oppilaan on tunnettava oppilas-opettajien elinympäristö eri kulttuurisine piirteineen. Näitä kaikkia asioita kytköksineen on tutkittava ja tehtävä havaintoja niistä yhdessä. Näin syntyy analyyseja.

Kirjassa esitellään käytännössä toteutettua menetelmää Chilessä. Havaintomateriaalilla oli tärkeä osa lukutaitokampanjoiden toteutuksessa, mutta sillä on yleisemminkin vahva asema. Tämä luku lähti liikkeelle sanan merkityksestä ja sana on keskeisenä koko prosessissa, sillä luvun generatiivinen teema ja temaattinen universumi muodostuvat sanoista. Havaintomateriaalin ohella Freire esittelee draamallisen soveluksen, jossa kaksi vastakkaista tapausta ovat esillä. Menetelmiä tulee käyttöön otettavaksi, kun tematiikan jäsentäminen on saatu loppuun. Siitä seuraa koodin laadinta, jossa kullekin teemalle ja sen kuvaukselle valitaan paras kommunikaatioväylä. Viimeisenä työvaiheena valmistetaan opintomateriaali, kun teemat on laadittu koodeiksi.

Luku 4

ANTIDIALOGISUUS JA DIALOGISUUS VASTAKKAISINA KULTTUURISEN TOIMINNAN TEORIOINA

Tämä on kirjan laajin luku. Siinä analysoidaan toiminnan teorioita antidialogisesta ja dialogisesta kehiksestä. Käytännössä luku sitoo koko kirjaa yhteen, sillä tässä luvussa sen laajuudesta huolimatta suuri osa on aiemmin esille tullutta.

Käytännön toiminnan lähtökohtia ovat:

- 1) Perusta on praksiksessa elävä toiminnallisena olentona oleva ihminen.
- 2) Toiminnallisuus koostuu toiminnasta ja pohtimisesta (reflektiosta).
- 3) Se on praksista eli tietoista toimintaa ja maailman muuttamista.
- 4) Praksis edellyttää teoriaa, jolla sitä valaistaan.
- 5) Toiminnallisuus on teoriaa ja käytäntöä, reflektiota ja toimintaa.
- 6) Toimintaa ei voi pelkistää verbalismiksi tai aktivismiksi, molempia tarvitaan yhdessä.
- 7) Ilman vallankumouksellista teoriaa ei voi olla vallankumouksellista liikettäkään.

Pelkkien sanojen tai tekojen avulla ei vallankumousta voida toteuttaa. Se on tehtävä praksiksessa, joka on rakenteiden muuttamiseen suuntautunutta reflektiota ja toimintaa. Vallankumoukseen tähtäävässä hankkeessa ei ole erikseen vallankumouksen ajattelijoita, teoreetikkoja ja toimijoita. Jokainen toteuttaa näitä kaikkia tehtäviä. Vallankumouksellinen hanke ei voi pitää johtajiaan hankkeen "ajattelijoina" ja sorrettuja vain "toimijoina".

Vallankumouksellisen hankkeen "johtajien" rooli on nähtävä. Hankkeessa on oltava koordinaatio ja aika ajoin tarvitaan toiminnan suunnastamista. Sorrettujen pedagogiikka kirjalle ei tee täyttä oikeutusta tässä aineistossa toteutetut luettelonomaiset listaukset. Niitä on kuitenkin tehty siksi, että sovelluksien toteuttajat voisivat niitä käyttää omien suunnitelmiansa pohjana.

”Freireläisen toiminnan koordinaattorin” lista asioista, jotka hänen on ymmärrettävä toiminnassaan:

- 1) Ehdoton vaatimus on sitoutuminen kansaan.
- 2) Sitoutuminen kansaan edellyttää sorrettujen praksikseen sitoutumista.
- 3) Hallitsevien eliittien käytäntöjen vastustaminen.
- 4) Manipulaatio, iskulauseet, ”tallettaminen”, kuri ja ohjailu eivät kuulu toimintoihin.
- 5) Kriittinen tietoisuus omasta roolistaan yhteiskunnallisen muutoksen subjektina.
- 6) Lähtökohtana on dialogisuus.
- 7) Toiminta ja reflektio ovat samanaikaisia. Siinä on ajan ja paikan reflektointi. Se tarkoittaa todellisuuden kriittistä analyysiä, Jos toiminto on mahdoton tai sopimaton siihen hetkeen, niin sitä lykätään tai korvataan sopivammalla toiminnolla.
- 8) Toimintateoriaan kuuluu, että on olemassa useita keskenään kommunikoivia toimijoita. Tilanne voi olla sellainen, että vallankumousvoimien välillä on kuilu tai ristiriita. Silloin ei voida mennä vastakkainasettelun kautta, vaan on haettava niiden välistä yhteyttä. Dialoginen suhde ei ole vastakkainasettelutilanteessa mahdollinen.
- 9) Ihmisestä ei tule vielä subjektia havaitessaan esineellistetyt asemansa, mutta tämä on askel eteenpäin, sillä ihminen on tilassa, jossa hän ”odottaa subjektiuttaan”. Tästä hän voi alkaa hakea vahvistusta uudelle statukselleen.
- 10) Vallankumous syntyy sortoyhteiskunnan piirissä kulttuurisena toimintona, jossa lähtökohtana on intersubjektiivisuus (yksilöiden välinen), subjekti-toimijat (vallankumousjohtajat) ja toimija-subjektit (sorretut), jotka kohdentavat toimintansa objektina olevaan muutettavaan todellisuuteen. Tässä puretaan sortotoiminnan malli, jossa ovat toimija-subjektit (hallitseva eliitti) ja objektina säilytettävä todellisuus ja sorretut.

ANTIDIALOGINEN TOIMINTA

Dialogisen toiminnan vastapooli on antidialogisen toiminta, jonka neljä mallia Freire esittää.

1) VALLOITTAMINEN

Kyseessä on valtaamaan pyrkivä suhde toisiin ihmisiin. Antidialoginen toiminta toteuttaa sitä aina vain voimakkaammin ja kaikin keinoin sekä kovaotteisesti että hienovaraisemmin ja alistavasti tai huolehtivammin sekä paternalistisesti (isällisesti). Aina on olemassa joku valloittaja ja joku valloituksen kohteena, jonka valloittaja pakottaa sopeutumaan omiin tavoitteisiinsa ja tekee hänestä omaisuuttaan. Antidialoginen toiminta on jatkuvaa ja siksi sen murtamiseksi tarvitaan pysyvästi dialogista toimintaa. Dialogi ei tule toiminnan jälkeen, vaan itse toiminnassa. Valloittava sorto toteutuu tallettamalla sorrettuihin status quon (vallitsevan tilan) vaatimia myyttejä, esimerkiksi se, että ihmisiin on talletettu myytti ”vapaasta yhteiskunnasta”.

2) HAJOTA JA HALLITSE

Tämä sortotoiminnan ulottuvuus on yhtä vanha kuin sorto itse. Sortavan vähemmistön on hajotettava sorrettu enemmistö pysyäkseen vallassa. Naivit (kypsymättömät) ammattilaiset eivät huomaa korostaessaan paikallisuutta ongelman kokonaisuutta. Ongelman pilkkominen paikallisyhteisöiksi hävittää kokonaisuuden. Samoin luokkanäkökulman hämärtäminen johtaa luokan yhteisten intressien katoamiseen. Sorretut ovat kaksijakoisuudessaan epävarmoja, sillä he kantavat sisällään sortajaa, mutta toisaalta vastustavat sitä ja toisaalta ihailevat tätä. Sortaja saa helposti sorretut kannattamaan itselleen myönteisiä ratkaisuja.

Sorretut tietävät kokemuksesta, millaisen hinnan he joutuvat maksamaan, jos eivät suostu sortajien tarjouksiin. Hajottaminen status quon säilyttämiseksi on yksi antidialogisen toiminnan perustavoitteista. Sortajat esittäytyvät hajottamiensa ja antidialogisen toimintansa kohteena olevien ihmisten pelastajina. Sortajan ”jalomielisyys” on hänen syyllisyydentunnon yksi ulottuvuus. Näin hän epäoikeudenmukaisuuden säilyttämisen ohella hankkii itselleen mielenrauhaa.

3) MANIPULAATIO

Manipulaatio on väline, joka kietoutuu valloittamisen päämäärään. Sen avulla hallitsevat eliitit pyrkivät saamaan kansan sopeutumaan omiin päämääriinsä. Kansa on sitä helpompaa manipuloida, mitä kehittymät-

tömämpää se on. Manipuloinnin yksi keino on myyttien avulla toimiminen. Manipulaatiota toteutetaan hallitsevien ja hallittujen luokkien välisillä sopimuksilla. Manipulointi on hallitsijoiden vastaus konkreettisiin historiallisiin tilanteisiin mm. silloin, kun kansa on noussut hallitsijoita vastaan.

Vastalääke manipuloinnille on tiedostava vallankumouksellinen järjestäytyminen, johon kuuluu

- historiallisessa prosessissa kansan aseman problematisointi
- kansallisen todellisuuden problematisointi
- manipulaation problematisointi

Manipulaatio pyrkii puuduttamaan ihmiset niin, että he eivät ajattele kriittisesti, koska vallanpitäjät kokevat sen vaaralliseksi. Yksi manipulaation keino on porvarillisen henkilökohtaisen menestymisen halun istuttaminen kansaan. Populistinen johtaja ei aidosti taistele kansan järjestäytymisen puolesta, joten se palvelee hyvin vähän vallankumouksen asiaa. Manipulaatio luo kansan keskuuteen ristiriitoja, sillä jotkut etuja saatuaan tulevat etuja saamattomien kateuden kohteeksi. Näin syntyneet ristiriidat ovat tosin myös vallankumousjohtajien hyödynnettävissä.

4) KULTTUURINEN VALTAAMINEN

Antidialogisessa toiminnassa se toimii myös valloituspäämääriä palvelevana. Se tunkeutuu vallattujen kulttuuripiiriin ja pakottaa omaksumaan valtaajien maailmankuvan. Kulttuurinen invaasio (tunkeutuminen, hyökkäys) voi olla hienovaraista tai karkeaa. Ihmiset alkavat mukautua valtaajien mukaisiin arvoihin ja elämäntapaan. Vallattujen sosiaalinen ”minä” alkaa kiinnittyä sortajan ”sinään”. Kyse on kansan sopeuttamisesta hallitsevan eliitin haluamaksi.

Kansa tarvitsee tässä tilanteessa puolustajia, joiden on liityttävä solidaarisesti sorrettuihin. On mentävä kansan keskuuteen ja kommunikoitava heidän kanssaan ja vastaavasti kansan on löydettävä itsensä näissä johtajissa. Nämä johtajat joutuvat välittömästi vastakkain hallitsevan eliitin kanssa. Kansan ja eliitin ristiriidasta he oppivat sorrettuilta, vaikka sorretut eivät vielä olisi tunnistaneetkaan asemaansa sorrettuina tai omaa vastakohtaista suhdettaan sortajiin. He saattavat olla ”kiinnittyneitä” sortajiinsa.

Heillä saattaa olla tilanteina, joissa 1) Kansan sortajiin kiinnittymisen vuoksi ei vielä ole mahdollista paikallistaa sortajaa itsensä ulkopuo-

lulle tai 2) he kykenevät paikantamaan sortajan ja siten kriittisesti tunnistamaan vastakkaisen suhteensa tähän.

Ensimmäisessä tilanteessa vallankumousjohtajista tulee tahtomattaan kansan vastakohta. Toisessa tapauksessa johtajat saavat kansan myötätunnon ja tuen. Johtajat menevät kansan luokse saaden välittömän dialogin aikaan ja kohtaavat empatian sekä tasavertaisen kumppanuuden.

DIALOGINEN TOIMINTA

Tekstin avaamiseksi on tässäkin osiossa koottu asioista luetteloita. Tämä käsitteletyö ei tee täyttä oikeutta alkuperäiselle tekstille, mutta asioiden yksinkertaistamiseksi se voi avata niitä helpommin kuin tekstimuoto.

1) YHTEISTYÖ

Antidialogiseen toimintaan kuuluu alistaminen, mikä vaatii subjektin alistamaan toisen ihmisen, mikä muuttaa hänet ”esineeksi”. Dialogisessa toiminnassa subjektit kohtaavat yhteistyössä tavoitteenaan maailman muuttaminen. Antidialogisessa toiminnassa hallitseva ”minä” valloittaa hallitun ”sinän”, josta tulee ”se”. Dialogisessa toiminnassa ”minä” tietää, että ”sinä” mahdollistaa oman olemassaolon. Dialogiseen toimintaan ei kuulu hallitsevaa subjektia eikä hallittua objektia. Siihen kuuluu kaksi subjektia.

Dialogisessakin toiminnassa tarvitaan vallankumouksellista johtajuutta. Sen ominaispiirteenä on yhteistyö tasavertaisen subjektien kesken. Vallankumousjohtajien sitoutuminen sorrettuihin on samalla sitoutumista vapauteen. Valloitettu mukanaolo ei ole osallisuutta, vaan se on valloitetujen ”liittymistä” valloittajiin. Dialogisessa toiminnassa on kyseessä aito osallisuus ja valinnan vapaus.

Dialoginen toiminta vaatii maailman paljastamista. Sen voi käynnistää toinen, mutta itse paljastaminen tapahtuu praksiksessa. Toiminta vaatii luottamusta. Johtajien on uskottava kansan kehitysmahdollisuuksiin ja uskottava kansan kykyyn osallistua vapautuksensa tavoitteluun. On muistettava mahdollisesti vaikuttava sorrettujen kaksijakoisuus. Vaikka luottamus onkin dialogin perusta, se ei ole edellytys a priori, vaan se on seurausta kohtaamisesta, jossa ihmiset kanssasubjekteina paljastavat maailman muuttaakseen sen. Dialogisessa teoriassa vallankumouksellinen toiminta ei voi hylätä yhteyttä kansaan.

Yhteys kansaan synnyttää:

- a) yhteistyötä
- b) yhteistyö sulauttaa kansan ja johtajat
- c) sulauttaminen onnistuu vain kun vallankumoustoiminta pyrkii vapautukseen
- d) sen on oltava aidosti inhimillistä
- e) sen on oltava myötäelävää, rakastavaa, kommunikatiivista ja nöyrää
- f) vallankumous rakastaa ja luo elämää, jonka vuoksi sen on pakko estää ihmisiä rajoittamasta elämää.

2) YHDISTYMINEN VAPAUDEN PUOLESTA

Antidialogisessa toiminnassa valtaa pitävien on hajotettava säilyttääkseen asemansa. Dialogisessa toiminnassa omistaudutaan pyrkimykselle yhdistää sorretut keskenään vapautuksen saavuttamiseksi. Dialogisen toiminnan välttämättömyys on praksis. Se vaatii vaivannäköä vapauttavan käytännön luomiseksi. Vallankumouksellinen toiminta ei ole mahdollista ilman kansaa. Se vaatii yhtenäisyyttä ja sellaista kulttuurista toimintaa, jossa sorretut voivat oppia, miksi ja miten he ovat kiinnittyneet todellisuuteen. Sorrettujen yhdistäminen ei julista pelkkiä ideologioita ”iskulauseita”. Ne rikkovat jakamattoman persoonallisuuden kokonaisuuden kolmeksi komponentiksi, jotka ovat kognitiivinen (tiedollinen), affektiivinen (tunnepitoinen) ja aktiivinen. Persoonallisuus on jakamaton kokonaisuus.

Sorrettujen yhtenäisyys perustuu keskinäiselle solidaarisuudelle, ylittää yhteiskunnallisten asemien väliset yksittäiset erot ja edellyttää luokkatietoisuutta. Ihmisten on opittava näkemään itsensä ihmisinä, joiden olemassaolo on estetty ja tiedostettava asemansa sorrettuna. Tämä edellyttää ymmärrystä yhteiskunnan olemuksesta. Yhtenäisyyden saavuttaminen edellyttää sitä, että vallankumousprosessi on alusta alkaen kulttuurista toimintaa. Päämääränä on selventää sorretuille objektiivista tilannetta, joka sitoo heidät sortajaan riippumatta siitä, onko se näkyvissä vai ei. Hallitsevia eliittejä eivät voi vastustaa tyhjä retoriikka ja verbalismi tai mekaaninen toiminnan aktivismi. On oltava teoria yhdistettynä toimintaan, praksikseen.

3) JÄRJESTÄYTYMINEN

Antidialogisessa toiminnassa manipulaatiota käytetään valloituksen ja hallinnan välineenä. Dialogisessa toiminnassa ihmisten järjestäytyminen on manipulaation vastavoima. Järjestäytyminen on suoraan yhtey-

dessä yhtenäisyyteen ja sen luonnollisen kehityksen tulos. Johtajien on kyettävä todistamaan, että kysymyksessä on yhteinen tavoite. Tässä tarvitaan kriittistä tietoa historiallisesta tilanteesta, kansan maailmankuvasta, yhteiskunnan perusristiriidoista ja sen päätekijöistä. Perustana on oltava sanojen ja tekojen ykseys sekä myös urheus asettua vaaralle alttiiksi ja radikaalisuus, mutta ei nurkkakuntaisuus.

Kansan järjestäytyminen on prosessi, jossa vallankumousjohtajat oppivat miten maailma nimetään. Kysymyksessä on oltava aidon auktoriteetin syntyminen. Se ei synny vallan siirrosta, vaan delegoinnin tai myötäelävän osallisuuden kautta. Auktoriteetti ja vapaus eivät ole ristiriidassa, jos se on ”vapautta rakastavaa auktoriteettia”. Mikäli toinen näistä kasvaa liian suureksi, toinen surkastuu. Näin ollen vapaus lisääntyessään voi surkastuttaa auktoriteetin ja vastaavasti auktoriteetti lisääntyessään liian suureksi surkastuttaa vapauden.

Järjestäytyminen edellyttää

- 1) auktoriteettia,
- 2) joten se ei voi olla autoritaarista ja se edellyttää
- 3) vapautta, joten
- 4) se ei voi olla rajattoman vapaamielistä

Järjestäytyminen on kasvatuksellinen prosessi, jossa johtajat ja kansa yhdessä kokevat aidon auktoriteetin ja vapauden ja pyrkivät toteuttamaan ne yhteiskunnassa muuttamalla heitä välittävän todellisuuden.

4) KULTTUURISEN SYNTEESIN LUOMINEN

Kulttuurinen toiminta on aina järjestelmällistä ja suunnitelmallista toimintaa.

Se vaikuttaa:

- 1) yhteiskuntarakenteeseen joko sen säilyttämiseksi tai muuttamiseksi.
- 2) Siihen kuuluu teoria, joka määrittelee sen tavoitteet ja menetelmät.
- 3) Se palvelee joko hallintaa tietoisesti tai tiedostamatta tai ihmisten vapautumista.
- 4) Toisilleen vastakkaisten kulttuuristen toiminnan tapojen vaikutus yhteiskunnan rakenteissa ja rakenteisiin luo pysyvyyden ja muutoksen välisen dialektiikan.

Antidialoginen kulttuurinen toiminta pyrkii mytologisoimaan ristiriidat toivoen torjuvansa todellisuuden radikaalin muutoksen tai hidastavansa sitä mahdollisimman paljon ja säilyttämään toteuttajilleen edulliset yhteiskunnalliset rakenteet. Sortajat saattavat myöntyä sellaisiin reformistisiin uudistuksiin, mitkä ei horjuta heidän päätösvaltaa suhteessa sorrettuihin. Uudistuksien suhteen on tärkeää, että tiedostetaan niiden todellinen tarkoitus ja sisältö ja torjutaan antidialogiset toiminnot.

Kulttuurisessa valtaamisessa toteutuu valtaajien tavoitteiden mukaisesti:

- 1) Toimijat johtavat toimintansa teemojen sisällön omista arvoistaan ja omista ideologioistaan.
- 2) Lähtökohtanaan on heidän oma maailmansa, josta he tunkeutuvat vallattavaan maailmaan.
- 3) Heidän ei ole välttämätöntä edes mennä valtaamansa kulttuurin pariin, sillä he toimivat yhä enemmän teknologisin välinein, joilla he pakottavat kansan omaksumaan maailmankuvansa ja kansa saa vain sivustakatsojan objektin roolin.
- 4) Kulttuurisessa valtaamisessa sivustakatsojat ja säilytettävä todellisuus ovat toiminnan kohteita.

Antidialoginen toiminta tähtää hallitsemiseen ja pakottamiseen. Dialogisessa toiminnassa hylätään kaikki pakottamisen muodot.

Kulttuurinen synteesi on mahdollinen, jossa

- 1) Toimijat tulevat "toisesta maailmasta" kansan maailmaan.
- 2) He eivät tule valtaajina.
- 3) He eivät tule opettamaan, välittämään tai antamaan jotakin vaan oppimaan kansan maailmasta yhdessä kansan kanssa.
- 4) Toimijat sulautuvat kansaan ja kaikki suuntautuvat yhdessä toimijoina maailmaa kohti.
- 5) Ei olla sivustakatsojana eikä toimijoiden toiminnan kohde, vaan toiminnan kohde on muutettava todellisuus.
- 6) Kysymys on toimintamuodosta, jonka avulla hallitseva kulttuuri kohdataan, mikä on välttämätöntä siksi, että se ylläpitää yhteiskunnallisia rakenteita, joiden puitteissa se on muodostunut.
- 7) Se on historiallisesti vaikuttava väline, jolla päästään irti hallitsevasta,

vieraantuneesta ja vieraannuttavasta kulttuurista, joten jokainen aito vallankumous on kulttuurivallankumous.

8) On ominaista ihmisten generatiivisten teemojen ja merkityksellisen tematiikan tutkiminen. Prosessia ei voi jakaa erillisiksi vaiheiksi temaattiseen tutkimukseen ja kulttuurisen synteetin tekemiseen. Erillinen tutkimusvaihe olisi tyypillisesti antidialogista etenemistä. Temaattisen tutkimuksen subjekteina eivät ole vain asiantuntijat vaan kanssaihmiset, joiden temaattista universumia tutkitaan. Tutkimus on alusta alkaen kulttuurista synteesiä tuottava toiminta.

Johtajat ja kansa luovat yhdessä oman toimintansa suuntaviivat, jossa ilmenee:

- 1) Synteessissä johtajat ja kansa syntyvät yhä uudelleen uudessa tiedossa ja toiminnassa.
- 2) Vieraannuttavasta kulttuurista paljastunut tieto johtaa uudistavaan toimintaan ja
- 3) se puolestaan vieraantumisesta vapaaseen kulttuuriin.
- 4) johtajien oppineempi tieto rakentuu uudelleen kansan empiirisen tiedon kautta ja kansan tieto jalostuu johtajien tiedon avulla.
- 5) Tässä voidaan ratkaista ristiriita johtajien ja kansan maailmankuvien välillä.
- 6) Kulttuurinen synteesi ei kiellä katsomusten välisiä eroja, koska se perustuu juuri näille eroille. Se kieltää toisen valtaamasta toisen, mutta vahvistaa samalla, että kumpikin voi tukea toista.
- 7) Vallankumousjohtajien on vältettävä järjestäytymistä ilman kansaa. Mitä tahansa ristiriitoja suhteessa kansaan onkaan, ne on ratkaistava. Niitä ei voi käsitellä kulttuurisella valtaamisella, joka lisäisi ristiriitoja. Ainoa mahdollinen tie on kulttuurinen synteesi.
- 8) Vallankumousjohtajat tekevät myös virheitä ja virhearviointeja, jos he jättävät huomiotta kansan maailmankuvan, joihin sisältyvät heidän huolet. Mitään näistä tekijöistä ei pidä tarkastella erikseen, sillä ne muodostavat kokonaisuuden.
- 9) Kulttuurinen synteesi ei tarkoita rajoittumista vain kansan maailmankuvassa ilmaisemisiin tavoitteisiin, sillä se merkitsisi kahliutumista tuohon näkemykseen. Ei pidä hyväksyä kansan maailmankuvan valtaamista eikä sopeutumista kansan usein naiiveihin tavoitteisiin.

10) Esimerkiksi tilanne voi olla se, että kansan perustavoite ei yllä palkankorotusta pidemmälle. Tällöin johtajat voivat sortua virheeseen niin, että

- a) rajoitetaan vain tähän kansan tavoitteeseen tai
- b) haetaan pidemmälle menevää tavoitetta, joka ei kenties ole vielä tullut esille
- c) ratkaisuna tässä tilanteessa olisi synteesi, joka tarkoittaa samaistumista kansan tavoitteeseen, mutta samalla sen problematisointia niin, että mikä on tämän tavoitteen todellinen merkitys. Kyseessä on aito konkreettinen historiallinen tilanne, jonka yhtenä ulottuvuutena on palkankorotusvaatimus. Näin syntyy tietoisuus, että pelkästä palkankorotuksesta ei ole ongelmien lopulliseksi ratkaisuksi.

Kriittinen tietoisuus on sitä, että ihmisen tulee olla työvoimansa aito omistaja ja työvoima on osa ihmisen persoonaa. Antidialogisessa toiminnan teoriassa tapahtuu ketjureaktio:

- 1) Siinä valtaaminen palvelee manipulaation päämääriä.
- 2) Ne puolestaan palvelevat valloittamisen päämääriä.
- 3) Valloittaminen palvelee herruuden päämääriä.

Vastavoimana kulttuurinen synteesi palvelee järjestäytymisen ja vapautuksen päämääriä. Freire tiivistää: samoin kuin sortaja tarvitsee sortonsa tueksi sortotoiminnan teoriaa, tarvitsevat myös sorretut vapautumisensa tueksi toiminnan teoriaa.

LOPUKSI

Freire tunnettiin maailmalla laajasti jo 1960-luvulla. Kriittinen keskustelu ihmistieteissä oli yksi vaikuttava tekijä, mikä liittyi kiinteästi 1960-luvun poliittiseen liikehdintään sekä radikaaliin opiskelijaliikkeen. Freiren kiinnostuneisuutta lisäsivät pohdinnat yhteiskunta- ja kasvatustieteiden asemasta ja yhteiskunnallisesta vaikutuksesta sekä erityisesti pohdinnat niiden tiedonintressistä. Usko ihmistieteiden puolueettomuuteen horjui eikä niin kutsuttu tieteen arvovapaus näytännyt enää mahdolliselta. Freiren oli osaltaan toteuttamassa 1960-luvun tieteellisten normien muutosta ja uutta asenneilmastoa.

Tässä oli havaittavissa

- 1) Kun yhteiskunta- ja kasvatustieteet eivät enää voineet aiempaan tapaan tavoitella arvovapautta, niin nousi kysymys: Kenen puolelle asettuu tutkimusta tehdessä?
- 2) Kriitikoiden mielestä tutkijoiden tuli kuvata maailmaa heikompiensa näkökulmasta ja asettua heidän puolelleen. Siksi sortoa palvelevista "porvarillisen yhteiskuntatieteen" käsitteistä piti kasvaa rohkeasti irti ja ryhtyä käyttämään luokkakäsitettä, joiden kautta yhteiskunnan luokkaluonne on havaittavissa.
- 3) Oli havahduttava ymmärtämään, että valtio harjoittaa alistamispolitiikkaa enemmistöä kohtaan ja palvelee hyväosaisen vähemmistön etuja, joten lait eivät ole kaikille samat.

FREIRE KRITIIKKI

Sorrettujen pedagogiikka on Paulo Freiren teoksista teoreettisesti laadukkain, mutta sekin on esimerkki siitä, miten hän rakensi kasvatusteoriansa melko väljässä kehityksessä ja yleisellä tasolla. Hänen ajatuksiinsa on ollut helppo soveltaa uusiin yhteyksiin, mutta tästä on seurannut myös alttius kritiikille.

Suuri osa vastaanotosta on ollut varsin kritiikitöntä, mutta on ollut poikkeuksiakin. Seuraavaan on listattu kymmenen kohdan työlistaa lähinnä sitä varten, että kun ryhdytään toimimaan freirelaiselta perustalta, niin voitaisiin huomioida esitetyt kritiikkejä oman toiminnan kehittämissä:

- 1) Jos kritiikki kohdistuu yksinomaan "sorrettuihin" on muistettava Freiren teoksissa esiintyvät huomattavat erot.
- 2) Jos kritiikki kohdistuu tekstien abstraktiuteen, niin se on leimaantavana Freiren teoreettisissa teksteissä verrattuna vastaavina aikoina tuotettuihin raportti- ja muistelmatyyppeihin teksteihin.
- 3) Joidenkin käsitteiden avaaminen jää auki kuten esimerkiksi, millainen olisi inhimillistetty yhteiskunta, johon sosiaalisten vastakkainasettelujen ylittäminen valmistaa? Samoin Freire ei tarkenna näkemystään demokratiasta vastaamaan liberaalia, sosialistista tai anarkistista mallia. Konkretisoimatta osin jää perustavanlaatuinen kahtiajako "sorrettuihin" ja "sortajiin".
- 4) Osa abstraktiudesta selittyy sillä, että Freiren alkuperäinen konteksti on jo kadonnut myöhempien aikojen lukijoiden näköpiiristä. Näin on käynyt myös Latinalaisen Amerikan, mm. Brasilian kehityksen kohdalla.
- 5) Huomattava on myös feministinen kritiikki, sillä Freiren toiminnan teoriassa on havaittavissa patriarkaalisuuden piirteitä. Alkukielisessä tekstissä tämä on näkynyt myös kielen maskuliinimuotojen käytönä.
- 6) Freiren "Sorretuissa" käyttämä kumouksellinen kieli otetaan jokseenkin annettuna ja väkivallattoman yhteiskunnan kohottaminen moraaliseksi päämääräksi. Viittaukset mm. Maon kulttuurivallankumoukseen ja muihin tuon ajan vallankumouksellisiin liittyvät tähän kritiikkiryhmään.
- 7) Freiren liittyvä yksi kritiikki kohdistuu hänen lähteitten käyttöön ja filosofiseen perustaan. Lähteiden hyödyntäminen jää varsin ohueksi ja filosofisessa perustassa esiintyy horjuvuutta
- 8) Freiren toiminnan teorian ja tiedostamisen kytköksen analyysin ohaus

on ollut kritiikin yksi kohta.

9) Sorrettujen pedagogiikassa kansan maailmankuvan ja elämänmuodon oma reflektiivisyys jää vähälle huomiolle.

10) Freire käy myöhemmissä teoksissaan, erityisesti "Pedagogia de esperanza" (1992, "Toivon pedagogiikka") kritiikkiä läpi. Osin tässä täsmentyy mm. hänen yhteiskuntafilosofinen näkemyksensä, kun hän vastaa mm. siihen, miksi hän ei ole tehnyt selvempää sitoutumista marxilaisuuteen.

FREIRE SUOMESSA

Suomessa kiinnostus Freiren liittyä suomalaiseen 1960-luvun yhteiskunnalliseen liikehdintään. Vahvistunut vasemmistolaisuus näkyi selvemmin yhteiskuntatieteissä kuin kasvatustieteissä. Kasvatuksessa Freiren harrastus keskittyi aikuiskasvatukseen ja vapaan sivistystyön saarekkeille. Varsinaisessa kouluopetuksessa Freire jäi enemmän didaktisten ratkaisujen ja opetuksen elävöittämisen alueille. Aikuiskasvatuksessa toteutuksia ovat olleet uudistavan oppimisen, reflektiivisen ja tiedostavan kokemuksen alueilla. Varsinainen Freiren uranuurtaja Suomessa on ollut Helena Kekkonen. Hänen vankilakokeilunsa on Freiren Suomeen tulon kannalta keskeinen. Kasvatuksen merkitys ihmisen elämänsuunnan käännekohtana on Kekkosen toiminnassa tullut osoitetuksi. Tällä on merkitystä syrjäytettyjen kanssa toimimiselle. Näistä 1970-luvun kokemuksista Kekkonen on sanonut, että kasvatuksen mahdollisuuksien hyödyntäminen on laiminlyöty.

Vankien piirissä toteutettu Freireä soveltava Helena Kekkosen toiminta vaikutti

- 1) vankien itsetunnon kohoamiseen
- 2) heidän innostumiseensa kirjallisuudesta ja taiteista
- 3) oman äänensä löytymiseen
- 4) ryhtymiseen ilmaisemaan luovasti itseään
- 5) ryhtyessään tarkastelemaan omaa elämänhistoriaansa ja yhteiskuntaa uudella tietoisuudella ja kriittisyydellä
- 6) uhriksi joutumisen synnyttämä puolustusellisuuden tunteen väistymisen myötä tullut tila oman vastuuntunnon ja elämänhallinnan palauttamiselle

7) mitkä tekijät loivat perustaa käänteelle omassa elämässä

Nyttemmin on syntynyt uudenlaisia suomalaisia kasvatuksen alueen menetelmiä erityisesti sosiaalipedagogiikassa ja sosiokulttuurisen innostamisen toteutuksina. Kehitysyhteistyön ja lukutaito-opetuksen piirissä on Freirellä ollut oma paikkansa. Kirkon kasvatustoiminnassa ja diakoniyössä dialoginen kasvatusta on hyödyntänyt Freireä. Taiteen kentällä mm. teatteritaiteessa on Freireä hyödynnetty.

FREIRE TÄNÄÄN

Freirellä on merkityksensä tänään kansainvälisesti ja Suomen oloissa. Hän itse korosti alhaalta kasvavaa toimintaa. On huomattava Tomperi & Suoranta esittämänä muutama kohta, johon meidän Freireltä innoituksemme saaneiden tulisi jotenkin myös vastata:

- 1) Tarvitaan sellaista metodia, joka soveltuu suomalaiseen kontekstiin käytettäväksi
- 2) Paikallisten toimijoiden tuottamia sovelluksia tarvitaan.
On "keksittävä" Freire paikallisesti.

Paulo Freiren esittämät ongelmat eivät ole maailmasta hävinneet. Sorretut ovat edelleenkin olemassa ja he ovat keskuudessamme. Yhteiskuntakriittisyydelle on oma paikkansa olemassa.

Julkaisija Demokraattinen Sivistysliitto ry.
Helsinki 2012

